

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С.СКОВОРОДИ

ОСОВА ОЛЬГА ОЛЕКСІВНА

УДК 378.147 (477.54/.62) (09)

**ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ
НА СЛОБОЖАНЩИНІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С.Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
Микитюк Олександр Миколайович,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди,
проректор з наукової роботи.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Ваховський Леонід Цезаревич,
Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка,
декан історичного факультету;

кандидат педагогічних наук, професор
Якушко Наталія Михайлівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди,
декан факультету початкового навчання.

Захист відбудеться «29» вересня 2008 р. о 13-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С.Сковороди за адресою: 61002, м.Харків, вул. Артема, 29, ауд.216.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди (61168, м.Харків, вул. Блюхера, 2, ауд. 215-В).

Автореферат розісланий «25» серпня 2008 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.А.Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Соціально-економічні перетворення в Україні визначили принципово нові пріоритети розвитку системи освіти і вимоги до рівня професійної підготовки кадрів. Відтак однією з важливих і складних проблем сучасної педагогічної теорії та практики вищої школи є організація навчально-пізнавальної діяльності студентів, як основної умови успішного функціонування навчального процесу, стимулу до активної пізнавальної діяльності молоді.

У зв'язку з цим, виходячи з пріоритетних напрямів національної програми «Освіта» (Україна XXI століття), Національної доктрини розвитку освіти, педагогічна наука в процесі пошуку варіативних систем і моделей підготовки майбутніх спеціалістів звертається до вивчення і творчого використання цінного історичного досвіду організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів України другої половини XIX століття.

Інтерес до означеного періоду не випадковий, оскільки саме на цей час припадає інтенсивне формування соціальних інститутів тих держав, до складу яких уходили українські землі. Це спричинило позитивні зміни в галузі системи вищої освіти, стимулювало розвиток дидактичної думки, зокрема в напрямі створення теорії організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді на вітчизняному ґрунті.

Установлено, що взаємодія суб'єктів навчання є актуальною дидактичною проблемою. Так, педагогічні основи процесу пізнання в сучасних вищих закладах освіти досліджували українські й російські вчені: А.Алексюк, Ю.Бабанський, В.Волкова, С.Гончаренко, І.Зязюн, М.Коротяєва, В.Лозова, П.Підкасистий, І.Підласий, М.Пістрак, І.Прокопенко, М.Фіцула; структуру процесу навчання вивчали Т.Ільїна, І.Ільясов, І.Лернер, Ю.Сенько, В.Фоменко, Л.Чабан, В.Ягупов; процес управління навчально-пізнавальною діяльністю молоді відображено в наукових працях Є.Белкіна, Т.Дмитренко, Л.Клименко, Н.Тализіної, Ю.Щербаня; умови ефективної організації навчально-пізнавальної діяльності учнівської молоді розглядали П.Автомонов, В.Буряк, Л.Петренко, М.Скаткін, А.Сорокін; форми і

методи активізації навчально-пізнавальної діяльності знайшли відображення в працях Л.Аристової, М.Єнікеєва, В.Онищука, Н.Соколової, Л.Степашко, І.Харламова, Т.Шамової, В.Шморгун, В.Шуман, Т.Щукіної; проблеми моделювання організації процесу навчання висвітлено в роботах Є.Барбіної, С.Голуб, О.Гохмана, О.Леонтєєва, О.Рудницької, Н.Тализіної.

У відповідності з темою дослідження особливу значущість мають праці історико-педагогічного спрямування. Перші публікації, які частково торкалися питання організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді, з'явилися в кінці ХІХ- на початку ХХ століття. Серед них найбільшу увагу заслуговують історико-педагогічні монографії Д.Багалія, М.Чубинського, В.Бузескула, Є.Редіна, М.Сумцова, присвячені ювілейним датам конкретних факультетів Харківського університету та науково-педагогічній діяльності їх представників.

Окремі відомості з організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді опосередковано відображено в дослідженнях, монографічних виданнях з історії становлення та розвитку педагогічної освіти в Україні таких науковців, як: Л.Ваховський, В.Вихрущ, Л.Вовк, О.Глузман, Є.Дніпров, М.Євтух, Л.Задорожна, С.Золотухіна, Є.Князєв, В.Курило, М.Левківський, В.Луговий, Є.Луценко, В.Майборода, Н.Побірченко, С.Рождественський, Т.Стоян, О.Сухомлинська, М.Ярмаченко та інші.

Певною мірою цієї проблеми торкалися науковці в дисертаційних працях, присвячених аналізу творчої спадщини персоналій другої половини ХІХ століття: М.Пирогова (О.Горчакова, Б.Пазініч), С.Миропольського (М.Головкова, Л.Голубнича, Л.Журенко, О.Тишик), М.Сумцова (О.Кін), М.Корфа (І.Саяпіна, І.Шумілова), О.Єфименко (О.Скакун) та інших.

Окремі аспекти обраної проблеми знайшли відображення в дисертаціях Л.Коваленко, О.Мартиненко, О.Микитюка в контексті дослідження особливостей організації науково-дослідницької роботи викладачів і студентів у зазначений період.

З огляду на досліджувану проблему заслуговують схвалення дисертації Л.Зеленської, В.Микитюка, О.Пташного, в яких акцентувалася увага на особливій

ролі викладача вищого навчального закладу в організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді взагалі й організації контролю результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів України як важливого її складника зокрема.

Однак за безумовної важливості цих досліджень розробка проблеми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів Слобожанщини другої половини ХІХ століття залишається недостатньою. Потребує поглибленого розкриття своєрідності поглядів педагогів, науковців Слобожанщини на сутність організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, а також узагальнення досвіду зазначеної діяльності студентів Слобожанщини досліджуваного періоду.

Актуальність обраної проблеми посилюється суперечностями:

- між наявністю теоретичних засад організації навчально-пізнавальної діяльності молоді і недостатністю методик, технологій їх реалізації в сучасній практиці;
- між підвищенням вимог до організації навчально-пізнавальної діяльності в умовах Болонського процесу і відсутністю обґрунтованих науково-практичних рекомендацій щодо їх здійснення;
- між накопиченням у вітчизняній педагогічній думці минулого досвіду організації навчально-пізнавальної діяльності студентів і відсутністю цілісних сучасних досліджень щодо зазначеної проблеми.

Таким чином, актуальність дослідження, об'єктивна потреба втілення у практику кращих педагогічних ідей та здобутків національної вищої школи щодо організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, наявність суперечностей і відсутність дослідження, де б цілісно розглядалась ця проблема, зумовили вибір теми дисертації **«Організація навчально-пізнавальної діяльності студентів у вищих навчальних закладах освіти на Слобожанщині у другій половині ХІХ століття»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди

«Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх та вищих навчальних закладах» (РК №1 -200199004104).

Тема затверджена вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди (протокол №5 від 23 грудня 2005р.), узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол №4 від 25 квітня 2006 р.).

Мета дослідження: систематизувати теоретичні ідеї та узагальнити досвід організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді у вищих закладах освіти на Слобожанщині в другій половині XIX століття.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі **завдання** дослідження:

1. З'ясувати особливості організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у контексті розвитку дидактики вищої школи України в досліджуваній період та простежити її розвиток у динаміці.

2. Установити внесок учених-викладачів Слобожанщини другої половини XIX століття в розробку теоретичних засад організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді.

3. Узагальнити досвід організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих закладів освіти Слобожанщини у період, що досліджується.

4. Накреслити напрями розвитку проблеми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у сучасних умовах.

Об'єкт дослідження: навчальний процес у вищих закладах освіти в Україні другої половини XIX століття.

Предмет дослідження: теорія та практика організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у вищих закладах освіти на Слобожанщині в другій половині XIX столітті.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія наукового пізнання і загальнофілософські висновки про діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ та процесів у суспільстві й необхідність їх вивчення в конкретно-історичних умовах; зв'язок історії і сучасності; державні документи про освіту: Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті.

Науковий пошук здійснювався на принципах об'єктивності, історизму, наступності, єдності теорії та практики, системності та детермінізму.

Теоретичною основою дослідження є:

- наукові розробки з проблем соціально-економічного, суспільно-політичного та наукового розвитку України (Д.Багалій, В.Бузескул, М.Лавровський, І.Скворцов, М.Сумцов, М.Халанський, М.Чубинський);
- провідні педагогічні ідеї відомих учених і педагогів означеного історичного періоду з питань організації процесу навчання студентів (М.Архангельський, Д.Багалій, В.Буслаєв, М.Лавровський, С.Миропольський, М.Пирогов, О.Потебня, П.Редкін, О.Рославський-Петровський, І.Срезневський, М.Сумцов, К.Ушинський, М.Халанський, В.Харцієв);
- концепції розвитку дидактики вищої освіти і педагогічної науки України (О.Адаменко, В.Андрущенко, В.Вихрущ, Б.Євтух, Т.Завгородня, С.Золотухіна, О.Іонова, В.Курило, О.Любар, М.Майборода, Є.Мединський, О.Попова, С.Сірополко, Б.Ступарик, О.Сухомлинська, Л.Штефан, Н.Якушко);
- положення та висновки щодо організації навчального процесу у вищому закладі освіти (Ю.Бабанський, В.Волкова, С.Гончаренко, В.Євдокимов, І.Зязюн, В.Лозова, П.Підкасистий, М.Пістрак, І.Прокопенко, М.Фіцула).

Методи дослідження. На різних етапах наукового пошуку використовувався комплекс методів, які традиційні для історико-педагогічних праць, а саме:

- загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, зіставлення) з метою вивчення енциклопедичної, психолого-педагогічної, методичної літератури з проблеми дослідження;
- історико-педагогічний ретроспективний метод, що дало можливість визначити специфіку розвитку системи вищої освіти на Слобожанщині в досліджуваний період;
- системно-структурний – для систематизації теоретичних ідей організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді в творчій спадщині вчених Слобожанщини та узагальнення досвіду їх реалізації в практиці вищої школи другої половини ХІХ століття;

- проблемно-цільовий і порівняльний – з метою здійснення аналізу архівних матеріалів, науково-методичної літератури, періодичних видань та нормативно-правових освітніх документів досліджуваного періоду;

- понятійно-термінологічний – для визначення категоріального апарату дослідження.

Джерельну базу дисертації становлять науково-методичні, історико-педагогічні праці й підручники видатних вітчизняних науковців (С.Гогоцький, Д.Менделєєв, С.Миропольський, М.Пирогов, П.Редкін, К.Ушинський, П.Юркевич та інші) і провідних учених Слобожанщини (Д.Багалій, В.Бузескул, М.Сумцов, М.Халанський та інші).

Важливим джерелом були законодавчо-нормативні документи: Збірники постанов і розпоряджень Міністерства народної освіти («Сборник постановлений по Министерству народного просвещения», «Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения», «Циркуляр по Харьковскому учебному округу»). Опрацьовано педагогічні журнали другої половини ХІХ століття: «Журнал Министерства Народного просвещения», «Образование», «Исторический вестник», «Педагогический сборник», «Записки Императорского Харьковского университета».

У процесі роботи над дисертацією використано «Накази», «Розпорядження», «Статути» та інші нормативно-правові документи Міністерства народної освіти, які регулювали діяльність вищих закладів освіти України досліджуваного періоду взагалі та навчально-пізнавальну діяльність студентів зокрема.

Поглиблено аналізувались праці історичного характеру, серед яких «История города Харькова за 250 лет его существования», «История Слободской Украины», «Очерки из русской истории», «Краткий очерк истории Харьковского университета». Аналіз цих праць дозволив більш повно простежити історію становлення та розвитку освіти на Слобожанщині, схарактеризувати педагогічні погляди викладацького складу вищих закладів освіти вказаного регіону.

Цінний фактичний матеріал зібрано в ході опрацювання фондів Центрального державного історичного архіву України (ф.707 «Управление Киевского учебного округа», ф.2017 «Харьковское историко-филологическое общество», ф.336

«Харьковское ГЖУ», ф.2037 «А.Лебедев – профессор Харьковского университета», ф.2061 «М.Халанский – профессор Харьковского университета», ф. 2052 «Н.Сумцов – профессор Харьковского университета», ф.2020 «Д.Багалея – профессор Харьковского университета»), Державного архіву Харківської області (ф.3 «Канцелярия Харьковского губернатора», ф.667 «Харьковский университет», ф.770 «Харьковский технологический институт», ф.928 «Харьковский ветеринарный институт», ф.1011 «А.Рославский-Петровский – историк, профессор Харьковского университета»).

У ході наукового пошуку використовувались також матеріали національної бібліотеки імені В.Вернадського (м. Київ), Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В.Сухомлинського (м. Київ), Харківської державної бібліотеки імені В.Короленка, Центральної наукової бібліотеки національного університету імені В.Каразіна (м. Харків): праці вітчизняних та зарубіжних педагогів, сучасні видання, збірники наукових статей, дисертаційні дослідження.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX століття – період кардинальних змін у соціально-політичній, економічній і культурній сферах життя, які стимулювали розвиток дидактичної думки, зокрема створення цілісної теорії організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді.

Нижня межа (1860 – 1884 рр.) зумовлена розвитком ідеї організації навчально-пізнавальної діяльності студентів в умовах реформування та демократизації системи вищої освіти, обґрунтування важливості «упорядкування» процесу навчання; вивченням й осмисленням природи і сутності пізнавального процесу, його психологічних основ, а також умов ефективної організації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Верхня межа (1884-1900 рр.) характеризувалась динамічним розвитком дидактичних досліджень та інтенсивним упровадженням у практику вищої школи новаторських педагогічних ідей щодо вдосконалення організації процесу навчання. Підвищення ефективності організації навчально-пізнавальної діяльності студентів здійснювалося завдяки посиленню управлінської функції викладача в навчально-виховному процесі шляхом розширення організаційних форм навчання (практичні заняття, семінари, екскурсії, співбесіди); удосконалення методів навчання

(аналітичних, синтетичних, проблемних); упровадження широкої системи заохочувальних засобів, підвищення вимог до контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів; збагачення навчально-методичного забезпечення процесу навчання.

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в роботі *вперше* здійснено цілісний аналіз проблеми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів Слобожанщини в історичному плані; виявлено особливість поглядів педагогів, науковців Східного регіону на сутність і значення цієї проблеми (відстоювання організації навчально-пізнавальної діяльності студентів на психологічних засадах); узагальнено досвід організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді зазначеного регіону у другій половині XIX століття; визначено і проілюстровано роль та значення форм (лекцій, семінарів, співбесід, практичних занять, експедицій, екскурсій, студентських гуртків) і методів (словесних, наочних, практичних) навчання у вищій школі Слобожанщини для розумового, морального розвитку студентства та схарактеризовано організаторську функцію викладача досліджуваного періоду на різних етапах навчально-пізнавальної діяльності; накреслено напрями розвитку зазначеної проблеми в сучасних умовах.

Подальшого розвитку зазнало питання контролю організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у контексті розвитку дидактики вищої школи другої половини XIX століття.

До наукового обігу введено маловідомі архівні документи (112), окремі факти, які розширюють уявлення про сутність поняття «організація навчально-пізнавальної діяльності студентів» вказаного періоду та умови її ефективності.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначається тим, що виявлені в ході наукового пошуку теоретичні положення й фактичний матеріал *втілено* в розробку спецкурсу з історії педагогіки «Організація навчально-пізнавальної діяльності студентів (історико-педагогічний аспект)» для студентів-магістрів.

Висновки і рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні, *впроваджено* в навчально-виховний процес Харківського гуманітарно-

педагогічного інституту (довідка № 01- 15/435 від 20.11.2007), Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 311 від 21.11.2007), Слов'янського державного педагогічного університету (довідка № 316 від 22.03.2008).

Матеріали дослідження можуть бути використані в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів під час читання лекційних курсів з історії педагогіки, педагогіки і психології вищої школи, проведення спецкурсів та спецсемініарів з питань розвитку вітчизняної вищої освіти.

Проаналізований та узагальнений досвід слугуватиме підґрунтям для подальших історико-педагогічних досліджень, написання підручників, посібників, навчально-методичної літератури, під час підготовки курсових і дипломних робіт у вищих педагогічних закладах III- IV рівнів акредитації.

Вірогідність та аргументованість наукових положень дослідження, його висновків забезпечується системним аналізом історико-педагогічної літератури досліджуваного періоду, широкого кола архівних документів та матеріалів педагогічних видань другої половини XIX століття, а також застосуванням комплексу методів, адекватних меті, предмету і завданням дослідження.

Апробація і впровадження результатів дослідження в практику здійснювались шляхом виступів на Міжнародних і регіональних наукових та науково-практичних конференціях, а саме: «Науковий потенціал світу – 2005» (Дніпропетровськ, 2005), «Освіта і доля нації» (Харків, 2005), «Актуальні проблеми сучасних наук: теорія і практика» (Дніпропетровськ, 2005), «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2006), «Наука та освіта – 2006» (Дніпропетровськ, 2006), «Розвиток наукових досліджень – 2006» (Полтава, 2006), науковій конференції викладачів та аспірантів кафедри загальної педагогіки (Харків, 2007, 2008), «Наука і соціальні проблеми суспільства: освіта, культура, духовність» (Харків, 2008).

Основні положення і висновки дисертації доповідались й обговорювались на засіданнях кафедр загальної педагогіки, історії педагогіки та порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди (2005-2008 рр.).

Публікації. Зміст і результати дослідження відображено у 21 одноосібній публікації автора, серед яких: 12 статей у провідних наукових фахових виданнях; 9 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (563 найменування, з яких 123 – архівні справи), 4 додатків (на 13 сторінках). Загальний обсяг дисертації викладено на 263 сторінках, основна частина роботи становить 199 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання, висвітлено методологічну та теоретичну основу, методи і джерельну базу дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, відображено вірогідність результатів дослідження та форми їх апробацій.

У **першому розділі «Теоретичні питання організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів у другій половині XIX століття»** висвітлено проблему організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді в контексті розвитку вітчизняної дидактики вищої школи другої половини XIX століття, виявлено специфіку поглядів професорів, викладачів вищих навчальних закладів Слобожанщини на її сутність і складники.

У ході наукового пошуку доведено, що значні перетворення в усіх сферах суспільного життя, які відбулися в Російській імперії у другій половині XIX століття, спричинили демократичне реформування системи освіти, стимулювали розвиток дидактичної думки, пошук нових шляхів організації процесу навчання у вищій школі.

Дидактика в зазначений період характеризувалась інтенсивним процесом диференціації та інтеграції педагогічного знання, прагненням учених подолати її емпіричний рівень, обґрунтувати теоретико-методологічні засади педагогічної теорії. Дидактичні знання переосмислювались педагогами не тільки з огляду на

існуючі гуманістичні цінності, а й на їхній власний досвід, світоглядні позиції, з опорою на дані суміжних наук (філософії, психології, фізіології), прогресивні ідеї зарубіжних педагогів, з якими вони були обізнані, а також на потреби шкільної та університетської практики. Зазначене вище давало змогу прогнозувати авторські підходи до визначення категоріального апарату дидактики.

Аналіз історико-педагогічної літератури дозволив констатувати, що фундамент дидактики, як науки, зокрема в питаннях організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, було закладено вітчизняними вченими досліджуваного періоду, а саме: С.Гогоцьким, П.Каптерєвим, С.Миропольським, М.Пироговим, П.Редкіним, К.Ушинським, П.Юркевичем та іншими.

У ході дослідження встановлено й розкрито їхній внесок у розробку теоретичних засад проблеми організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді. Справедливо вважаючи, що чітка організація навчального процесу забезпечить систематичні й міцні знання, сприятиме «саморозвитку» особистості, педагоги, вивчаючи природу пізнавального процесу, визначали його сутність.

Виявлено, що саме в досліджуваній період до наукового обігу було введено термін «організація» як струнке ціле, впорядкування певних дій (В.Даль). У теорії й практиці вищої школи використовувались як тотожні поняття «організація навчально-пізнавальної діяльності», «організація навчання», «організація процесу навчання», «організація освіти». Перші спроби визначення сутності організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді належать українським філософам, педагогам С.Гогоцькому та П.Юркевичу, які розуміли її як упорядкування викладачем «внутрішньої діяльності» студентів.

У подальшому організація навчально-пізнавальної діяльності розглядалася як результат об'єднання діяльності викладача й студента, спрямованої на оволодіння знань репродуктивним і творчим способами (К.Ушинський); як педагогічна взаємодія викладача та студента, у ході якої педагог «допомагає і підтримує вихованця в процесі його саморозвитку» (П.Каптерєв); як «правильна, жива, плідна постановка навчальної діяльності студентів» (Т.Локот); як «планомірна»

безпосередня сукупність дій викладача і студента, спрямована на засвоєння знань останнім (О.Медведков).

Проведений науковий пошук дозволив констатувати, що ідея організації навчально-пізнавальної діяльності студентів отримала подальший розвиток у педагогічній спадщині вчених Слобожанщини другої половини ХІХ століття. Усвідомлюючи необхідність «упорядкованої», «чіткої», «планомірної» організації процесу навчання, завдяки якій здійснюється «розвиток» і «вдосконалення» розумової діяльності суб'єктів навчання, Д.Багалій, Ф.Буслаєв, М.Лавровський, М.Максимейко, І.Нетушил, М.Сумцов, П.Тимошенко, М.Халанський та інші прагнули до її розробки й удосконалення.

Особливістю поглядів учених Слобідської України в контексті дослідження було їхнє відстоювання організації навчально-пізнавальної діяльності студентів на психологічних засадах. Наприклад, визначаючи її як системне упорядкування волі, відчуттів і пізнання, що студент засвоює шляхом розумового розвитку, вчені підкреслювали роль емоцій у процесі засвоєння знань і формуванні умінь та навичок (І.Нетушил, М.Сумцов); важливість і доцільність пошуку шляхів стимулювання стійкого пізнавального інтересу в процесі навчання (І.Нетушил, П.Тимошенко).

У ході дослідження з'ясовано, що подальшого розвитку науковцями Слобожанщини набуло обґрунтування ролі і значення чіткої організації навчально-пізнавальної діяльності студентів не тільки у формуванні «розумових здібностей» особистості, а й у поглибленні й покращенні «морального життя» людини (М.Халанський), у вихованні «дисципліни» й «упорядкованості» студентської молоді (І.Нетушил).

Заслугою педагогів Слобожанщини було те, що, погоджуючись із визначеними М.Демковим, О.Медведковим, С.Миропольським, П.Каптерєвим, М.Пироговим, К.Ушинським умовами успішної організації навчально-пізнавальної діяльності студентів (керівна роль викладача у процесі організації навчання; застосування різноманітних методів, форм, прийомів навчання; здійснення систематичного контролю та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів; використання навчально-допоміжних установ у навчальному процесі) педагоги,

вчені Слобідської України (О.Потебня, І.Срезневський, М.Сумцов) особливу увагу приділяли обґрунтуванню необхідності навчання рідною мовою - як однією з найважливіших умов організації навчально-пізнавальної діяльності студентів. Вони аргументовано доводили, що навчання чужою мовою не відповідає розумовому складу особистості і деформує її психіку.

Значний внесок у контексті дослідження вчені Слобожанщини здійснили в розробку організаційних форм і методів навчально-пізнавальної діяльності студентів (лекцій, практичних занять, семінарів, репетицій, співбесід, екскурсій). Доводячи роль і місце кожної з них у засвоєнні й систематизації, узагальненні знань, умінь і навичок, розкриваючи сутність і вимоги до їх проведення, вони залишили вагомі рекомендації щодо їх використання в практиці вищої школи: з урахуванням особливостей предмету, курсу (В.Грубе, В.Данилевський, О.Загорівський, М.Максимейко, І.Срезневський, В.Харцієв), методичного забезпечення (Д.Багалій, І.Леваківський, Д.Овсянко-Куликівський), стилю і рівня кваліфікації викладача (М.Лавровський, М.Протопопов, М.Сумцов).

Своєрідність поглядів науковців Харківщини досліджуваного періоду виявилась і у визначенні способів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів та формуванні рекомендацій щодо їх реалізації: створення позитивної емоційної атмосфери (І.Нетушил, М.Сумцов, П.Тимошенко), неординарна постановка мети і завдань занять (Д.Багалій, М.Протопопов); «співтворча», «співтовариська» діяльність викладача та студента (Д.Багалій, М.Протопопов, М.Сумцов).

Характерним для освітньої позиції вчених вищих навчальних закладів Слобожанщини було усвідомлення особливої ролі викладача як керівника навчально-пізнавальної діяльності студентів, розкриття сутності його організаторської функції («правильно визначати мету навчання», «давати керівні вказівки-рекомендації студентам», «здійснювати власну допомогу», «стимулювати й контролювати навчання»), а також розробка вимог до його особистості з високими морально-вольовими якостями та професійними знаннями й уміннями, належною загальнопедагогічною й методичною підготовкою. Значним досягненням учених-педагогів було також і визначення конкретних шляхів, заходів підвищення педагогічної майстерності викладачів: створення педагогічного семінару, де б

викладались педагогіка, історична методологія, елементарна методика й демонструвались студентам уроки, проведені кваліфікованими викладачами (Д.Багалій), відвідування занять провідних вітчизняних і зарубіжних професорів (М.Лавровський, В.Харцієв), ознайомлення зі спеціальною педагогічною пресою (М.Максимейко, О.Рославський-Петровський, М.Сумцов) тощо.

Фундаментальність, вираженість підходів педагогів, учених Слобідської України до організації навчально-пізнавальної діяльності зумовилась, як свідчить проведене дослідження, високим рівнем їхнього професіоналізму, прагненням побудувати вищу школу на засадах гуманізму, науковості, наочності, зв'язку з практикою; високою громадянською позицією (створення освіти, яка б не поступалась зарубіжній), а також опорою на наявні педагогічні концепції вітчизняних (Т.Локот, М.Пирогов, П.Редкін, К.Ушинський та інші) і зарубіжних (Я.Коменський, д-р Фік, Фріман) педагогів.

Отже, глибоко усвідомлюючи необхідність організації навчально-пізнавальної діяльності студентів для їхнього розумового і морального розвитку, провідні педагоги і відомі діячі вищої школи досліджуваного періоду визначали сутність зазначеної діяльності, сформулювали умови її ефективності.

У другому розділі «Досвід організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих закладів освіти Слобожанщини у другій половині ХІХ століття» розкрито особливості організації навчально-пізнавальної діяльності студентів на різних етапах пізнання, схарактеризовано умови організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді, розкрито шляхи їх реалізації в практиці вищої школи, накреслено напрями розвитку досліджуваної проблеми у сучасних умовах.

Аналіз архівних матеріалів з досліджуваної проблеми («Пропозицій», «Записок», «Листувань викладачів», «Звітів учених рад») свідчить про те, що педагоги Слобожанщини були глибоко переконані в тому, що процесу засвоєння міцних, систематичних знань (сприйняття, усвідомлення, узагальнення, закріплення, застосування на практиці) сприяє чітка організація навчально-пізнавальної діяльності.

Реалізація організаторської функції викладача вищої школи досліджуваного періоду, як свідчить науковий пошук, передбачала, по-перше, ретельне планування і власну підготовку його до занять. Так, педагоги складали курси лекцій, стежили за новою літературою, новими джерелами, збагачували фонди власних бібліотек, з яких приносили книжки на заняття, підбирали приклади до окремих тем, «створювали копії» прийомів посилення уваги, інтересу до заняття тощо.

По-друге, відповідальність і професійна майстерність викладачів Слобідської України зумовлювала їх продумувати хід пізнавальної діяльності студентів від постановки навчального завдання, його сприйняття, до повного усвідомлення та засвоєння. Справедливо вважаючи різноманітність форм навчання умовою ефективної його організації, вчені-викладачі на практиці використовували їх значний для досліджуваного періоду арсенал (лекції, практичні, співбесіди, репетиції, семінари, колоквиуми тощо).

Виступаючи провідною формою організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, лекція, як правило, була «духовною і розумовою гімнастикою молодого розуму». Високий рівень засвоєння знань, підвищення емоційного тону студентської молоді на лекціях досягався за рахунок: залучення до її читання найбільш досвідчених і кваліфікованих викладачів, професорів, доцентів, приват доцентів, які мали «знання і здібності до викладання»; забезпечення наукового, глибокого і змістовного викладу основних положень науки; включення матеріалів з інших дисциплін, що забезпечувало міжпредметні зв'язки; поєднання теоретичних знань з життєвим досвідом студентів, що сприяло установленню тісних зв'язків між вивченими питаннями, заохочувало студентів до висловлення своїх суджень стосовно означених проблем; введення у традиційну модель лекції елементів діалогу, «коротких диспутів», «історичних екскурсів», проблемних питань, аналітичних методів, що дозволяло більш яскраво схарактеризувати якості і властивості предмету, збуджувало допитливість, зацікавленість, пізнавальний інтерес, активізувало навчально-пізнавальну діяльність; реалізації педагогічних принципів (наочності, науковості, доступності, зв'язку теорії з практикою, системності, індивідуального підходу); систематичної підготовки як викладачів, так і студентів до занять, у результаті

чого слухачі отримували змогу уважно і критично сприймати те, що повідомляється, брати активну участь в обговоренні проблеми.

Починаючи з 60-х років XIX століття, в практику вищої школи Слобожанщини активно впроваджуються практичні заняття як допоміжна форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів. Основна мета цих занять полягала в тому, щоб «спрямувати вихованців на правильну самостійну діяльність», на «вироблення практичних умінь і навичок», на формування системних, міцних знань тощо. Реалізуючи її, викладачі вищих навчальних закладів Слобожанщини встановлювали певні правила проведення практичних занять: перед тим, як приступати до них, кожен студент обов'язково мусив прослухати теоретичний курс, а також повідомити професора про те, «який саме вид вправ він обирає, та яку бажає отримати користь від практичних занять».

Виявлено, що чітка організація діяльності студентів на практичних заняттях (постановка перед ними навчальних завдань, створення умов для їх сприйняття, ретельно продумане інструктування, використання різноманітних методів: «усний виклад вивчених предметів науки»; письмові відповіді на питання, запропоновані викладачем і виконані в його присутності; вивчення і пояснення першоджерел; написання творів, рефератів; бесіди зі студентами про наукові предмети) дозволяла студентам не тільки відтворювати вивчений на лекціях матеріал, а й закріплювати і поглиблювати здобуті знання, розвивати практичні вміння й навички.

У ході дослідження з'ясовано, що ефективність навчально-пізнавальної діяльності студентів вимагала чіткості проведення семінарів, репетицій, співбесід, які виступали одночасно і формою організації навчання, й ефективним засобом контролю. Успішність цих занять забезпечувалась високою педагогічною майстерністю викладачів, що проявлялась у методиці проведення індивідуальних розмов (Д.Зернов, Л.Касо, О.Стоянов), створенні сприятливої інтелектуальної атмосфери (Д.Багалій, М.Сумцов), застосуванні аналітико-синтетичних методів, порівнянь, асоціацій, аналогій, узагальнень у процесі засвоєння знань (М.Бекетов, Л.Касо, М.Максимейко, М.Сумцов) для розвитку самостійності, гнучкості мислення, які підвищували здатність особистості до навчання і позитивно впливали на процес засвоєння знань у цілому.

Залученню студентів «до старанніших, ніж нині занять», під час яких обговорювались доповіді, промови, що вимагали від них серйозної підготовки, додаткової роботи з літературою, розумової напруги, сприяло і проведення наукових гуртків.

Підвищення рівня засвоєння знань студентів, систематичне їх закріплення, реалізація принципів наочності, науковості, зв'язку з життям відбувалось також, як свідчить проведене дослідження, у ході проведення навчальних екскурсій і наукових експедицій.

У дисертації доведено, що зворотний зв'язок у навчальній взаємодії «студент-викладач» досягався шляхом здійснення всіх видів контролю: попереднього, поточного, періодичного та підсумкового.

У ході наукового пошуку виявлено, що для практики вищої школи Слобожанщини другої половини XIX століття була характерною організація навчально-пізнавальної діяльності студентів на психологічних засадах. Так, ураховуючи те, що ефективність засвоєння знань студентів залежить від рівня розвитку їхньої емоційної сфери, викладачі, організовуючи навчально-пізнавальну діяльність студентів, займалися підбором змісту навчального матеріалу, використовували «цікаві розповіді», «гумористичні уривки», створювали на заняттях атмосферу емоційно-інтелектуального комфорту, застосовували прийоми активізації уваги, реалізували індивідуальний підхід до студента в процесі навчання.

Особливістю діяльності викладачів вищих навчальних закладів Слобожанщини другої половини XIX століття було глибоке усвідомлення необхідності підготовки компетентних, усебічно освічених, високо культурних, готових оволодівати новими знаннями й уміннями фахівців. Зазначене зумовлювало пошуки шляхів такої організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, яка б, з одного боку, сприяла досягненню стратегічної мети вищого навчального закладу, з іншого, – стимулювала майбутніх фахівців до навчання, до самовдосконалення. Так, серед засобів стимулювання у практиці вищої школи Слобідської України використовувалися моральні (нагороди медалями, почесні відгуки, занесення прізвищ найкращих студентів на дошку пошани) та матеріальні (стипендії, грошові

допомоги, звільнення від плати за навчання, щорічні премії, стажування за кордоном за рахунок навчального закладу). Наприклад, нагородження студентів золотими і срібними медалями мало обов'язково урочистий характер, а твори, в яких був помічений «особливий хист та ґрунтовні знання», друкувались на кошти університету, і їх автори отримували особливе свідоцтво. Подібні заходи пробуджували почуття гідності особистості, передбачали особисту значущість учіння, значно покращували емоційну забарвленість навчання.

З'ясовано, що для вищої школи Слобожанщини другої половини ХІХ століття було характерним і використання моральних (догана, відрахування з університету тощо) та фізичних (арешт у карцері) покарань, що пов'язувалось із посиленням дисциплінарного контролю в кінці досліджуваного періоду.

У ході дослідження встановлено, що в процесі систематизації й узагальнення практичних та інтелектуальних умінь і навичок студентів (умінь визначати мету й завдання, робити висновки за отриманими результатами практично-дослідницьких робіт, працювати з літературою, проводити досліди, запроваджувати отримані результати в практичну діяльність тощо) особливе місце займало використання навчально-методичної бази вищих навчальних закладів Слобожанщини. У кабінетах, лабораторіях, бібліотеках та інших навчально-методичних і допоміжних установах зберігались пам'ятки мистецтва, специфічні прилади, довідкові видання, архівні справи, зібрання творів світових класиків, словники і підручники, застосування яких значно підвищувало ефективність організації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Аналіз архівних документів («Протоколів засідань факультетів», «Звітів університету», «Спогадів студентів» тощо) свідчить про те, що з огляду на досліджувану тему надзвичайно цікавим і корисним є представлення конкретних інструктивних порад, що надавали викладачі студентам у процесі навчання стосовно уважного слухання лекцій, прийомів міцного запам'ятовування матеріалу, підготовки до практичних занять тощо.

У процесі наукового пошуку виявлено і випадки організації навчально-пізнавальної діяльності студентів на низькому рівні. Пояснення цьому знаходимо у безвідповідальності і непередготовленості окремих викладачів, слабкій матеріальній

базі тільки що створених факультетів, відсутності навчально-методичного забезпечення пізнавального процесу.

Педагогічні ідеї науковців Слобожанщини досліджуваного періоду не втратили своєї значущості в умовах реформування національної вищої школи. Вони трансформувались, отримали подальший свій розвиток у таких напрямках: оптимізація навчально-пізнавальної діяльності студентів; організація навчально-пізнавальної діяльності на основі проблемного, диференційованого, програмованого навчання; модульно-рейтингова система організації навчання; організація навчально-пізнавальної діяльності з урахуванням нових освітніх технологій.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дає підстави для таких **висновків**.

У дослідженні вперше подано цілісний аналіз організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів Слобожанщини в історичному плані.

1. З'ясовано, що питання організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вітчизняної вищої школи належало до актуальних проблем забезпечення ефективності навчання у вищих закладах освіти досліджуваного періоду.

2. Установлено, що в процесі свого розвитку ідея організації навчально-пізнавальної діяльності студентів пройшла декілька етапів:

- перший етап (1860 р. – 1884 р.) – етап розвитку проблеми ефективної організації навчально-пізнавальної діяльності студентів в умовах реформування та демократизації системи вищої освіти. Він характеризувався розширенням самостійності університетів у вирішенні питань внутрішнього управління й організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, збільшенням навчально-методичної бази вищих закладів освіти, підвищенням вимог до викладачів як організаторів навчального процесу, удосконаленням системи стимулювання студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності;

- другий етап (1884 р. – 1900 р.) – етап суперечностей між реакційними заходами офіційних кіл у галузі вищої освіти і прогресивними діями педагогічної громадськості й викладачів, учених вищих закладів освіти Слобожанщини. Цей етап вирізнявся, з одного боку, повною ліквідацією академічної свободи університетів,

посиленням контролю за навчально-пізнавальною діяльністю, введенням суворої дисципліни для студентів, з іншого ж, – упровадженням у практику вищої школи новаторських педагогічних ідей щодо вдосконалення форм, методів і засобів організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді, посиленням ролі викладача-керівника пізнавальної діяльності, розширенням навчально-допоміжної бази вищих навчальних закладів.

3. Доведено, що теоретичні засади організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді було закладено в працях зарубіжних і вітчизняних педагогів: Я.Коменського, К.Ушинського, П.Каптерєва, С.Миропольського, М.Пирогова, П.Редкіна та інших (визначення сутності навчально-пізнавальної діяльності як планомірної, упорядкованої діяльності суб'єктів навчання, її ролі в отриманні міцних і систематичних знань, умінь їх здобувати й застосовувати на практиці, звернення уваги на місце емоцій в процесі пізнання, прийоми й методи активізації розумової діяльності, умови її ефективності тощо).

Ураховуючи існуючі напрацювання в галузі дидактики, вчені Слобожанщини Д.Багалій, Ф.Буслаєв, І.Нетушил, М.Сумцов, П.Тимошенко та інші здійснили подальший розвиток досліджуваної проблеми у напрямках розробки психологічних засад (обґрунтовано роль волі, відчуттів, емоцій у процесі пізнання); визначення умов ефективності організації навчально-пізнавальної діяльності (різноманітність форм і методів навчання, систематичний контроль навчально-пізнавальної діяльності, особлива роль викладача в її організації, створення і використання навчально-допоміжних установ, здійснення навчання рідною мовою).

Особливістю творчого доробку вчених Слобожанщини стало визначення й характеристика організаторської функції викладача на різних етапах навчально-пізнавальної діяльності студентів (розробка порад, рекомендацій і правил щодо читання й слухання лекцій, підготовки до проведення й участі у практичних заняттях тощо).

4. Виявлено, що практика вищих навчальних закладів Слобожанщини презентує цікавий і корисний досвід організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, чіткість і висока ефективність якого забезпечувалась:

- використанням викладачами існуючих наробок в галузі дидактики й психології (побудова навчання з урахуванням волі, уваги, емоцій у процесі пізнання, включення студентів у активну пізнавальну діяльність, організація доцільної взаємодії, спілкування «викладач-студент», створення комфортної атмосфери під час занять, духу «свободи почуттів, думок»;

- застосуванням широкого спектру форм (лекцій, семінарів, практичних занять, екскурсій, експедицій, співбесід тощо) і методів (аналітичних, синтетичних, проблемних, дедуктивних та інших) навчання;

- усвідомленням і реалізацією особливої ролі викладача-керівника пізнавального процесу;

- здійсненням двобічного зв'язку і стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів;

- створенням і використанням можливостей навчально-допоміжних установ.

5. Доведено, що досвід організації навчально-пізнавальної діяльності студентів (позитивний і негативний) у практиці вищої школи Слобожанщини досліджуваного періоду може слугувати орієнтиром у побудові процесу навчання в сучасних умовах. Ідея організації навчально-пізнавальної діяльності студентів залишається надзвичайно актуальною і сьогодні. Ефективність її залежить, як свідчить проведене дослідження, від оптимізації навчально-пізнавальної діяльності молоді, застосування проблемного навчання, організації навчально-пізнавальної діяльності студентів на основі диференціації, програмованого навчання, комп'ютеризації навчально-пізнавальної діяльності студентів, використання модульно-рейтингової системи навчально-пізнавальної діяльності студентів та урахування нових освітніх технологій.

Дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми. Подальшого поглибленого вивчення потребують питання організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у різних типах закладів освіти, а також у різні періоди розвитку вищої освіти.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

I. Статті в наукових фахових виданнях:

1. Осова О.О. Розвиток проблеми методів навчання в сучасній педагогічній літературі / О.О. Осова // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. пр. / Слов'ян. держ. пед. ун-т. – Слов'янськ, 2005.– Вип. XXVII.– С.33–37.

2. Осова О.О. Організація навчально-пізнавальної діяльності студентів як актуальна науково-педагогічна проблема / О.О. Осова // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. пр. / Слов'ян. держ. пед. ун-т. – Слов'янськ, 2005.– Вип. XXIX.– С.108–111.

3. Осова О.О. Нормативно-правове забезпечення організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів Слобожанщини у кінці XIX століття / О.О. Осова // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. пр. / Слов'ян. держ. пед. ун-т. – Слов'янськ, 2006. – Вип. XXXII. – С.161–167.

4. Осова О.О. Розвиток ідеї організації навчально-пізнавальної діяльності студентів (історико-педагогічний аспект) / О.О. Осова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. дизайну та мистецтв. – Харків, 2006. – № 6. – С.21–27.

5. Осова О.О. Стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів у другій половині XIX століття / О.О. Осова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. дизайну та мистецтв. – Харків, 2006. – № 9. – С.115–119.

6. Осова О.О. Використання методів навчання в практиці вищих навчальних закладів (друга половина XIX століття) / О.О. Осова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. – К.– Запоріжжя, 2006. – Вип. 37.– С.146–150.

7. Осова О.О. Контроль у системі організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів кінця XIX – початку XX століття (історико-педагогічний аспект) / О.О. Осова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. – К. – Запоріжжя, 2006. – Вип.38. – С.276–279.

8. Осова О.О. Лекція як форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів Слобожанщини у другій половині

XIX століття / О.О. Осова // Педагогіка та психологія: Зб. наук. пр. /Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2007. – Вип.31. – С.90–94.

9. Осова О.О. Проблема професійного статусу викладача в нормативно-правових документах вищої школи Слобожанщини другої половини XIX століття / О.О. Осова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2007. – Вип. 42. – С.293–296.

10. Осова О.О. М.І. Пирогов про організацію навчально-пізнавальної діяльності студентів у другій половині XIX століття / О.О. Осова // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2007. – Вип.12 (117) ч.І – С.152–156.

11. Осова О.О. Роль бібліотек в організації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді вищих навчальних закладів Слобожанщини у другій половині XIX століття / О.О. Осова // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Зб. наук. пр. / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2007. – Вип.26. – С.114–119.

12. Осова О.О. Сутність організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у педагогічній теорії другої половини XIX століття / О.О. Осова // Теорія та методика навчання та виховання: Зб. наук. пр. / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2007. – Вип.19. – С.90–95.

II. Матеріали конференцій, тези доповідей:

13. Осова О.О. Методи навчання як актуальна історико-педагогічна проблема: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Актуальні проблеми сучасних наук: теорія і практика»], (Дніпропетровськ, 1–8 червня 2005 р.) / Дніпропетровськ. нац. ун-т, Ін-т економіки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – Т. УІІ. – С.22–24.

14. Осова О.О. Використання в практиці вищих навчальних закладів методів навчання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Науковий потенціал світу – 2005»], (Дніпропетровськ, 19-30 вересня 2005 р.) – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – Т. 13. – С.40–42.

15. Осова О.О. Роль викладача в організації навчально-пізнавальної діяльності студентів: матеріали наук.-практ. конф. молодих учених [«Методологія сучасних наукових досліджень»], (Харків, 27-29 січня 2006 р.) / М-во освіти і науки України,

Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків: Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2006. – С.67–68.

16.Осова О.О. Внесок учених Слобожанщини в розробку проблеми вчителя у другій половині XIX століття: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. [«Наука і освіта – 2006»], (Дніпропетровськ, 23-31 січня 2006 р.) – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – Т.3. – С.51–53.

17.Осова О.О. Проблема організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у педагогічній спадщині К.Д.Ушинського: матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених [«Методологія сучасних наукових досліджень», у 2-х частинах], (Харків, 1-20 травня 2006 р.) / М-во освіти і науки України, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2006. – Ч.1. – С.58–59.

18.Осова О.О. Учені Слобожанщини про принципи організації навчально-пізнавальної діяльності студентів: матеріали ІІ між нар. наук.–практ. конф. [«Розвиток наукових досліджень – 2006»], (Полтава, 27–29 листопада 2006р.) – Полтава: Інтерграфіка, 2006. – Т.8. – С.1–2.

19.Осова О.О. Рекомендації вчених Слобожанщини другої половини XIX століття щодо ефективної організації лекції: матеріали наук. конф. викладачів та аспірантів кафедри загальної педагогіки, (Харків, 15–17 травня 2007 р.) / М-во освіти і науки України, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2007. – С.48–49.

20.Осова О.О. Практичні заняття як ефективна форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів Слобожанщини у другій половині XIX століття: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Наука і соціальні проблеми суспільства: освіта, культура, духовність», у 2-х частинах], (Харків, 20–21 травня 2008 р.) / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2008. – Ч.1. – С.114–117.

21.Осова О.О. Екскурсії та експедиції як ефективна форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів Слобожанщини (друга половина XIX століття): матеріали наук. конф. викладачів та аспірантів кафедри загальної педагогіки, (Харків, 17–18 червня 2008 р.) / М-во

освіти і науки України, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2008. – С.37–38.

АНОТАЦІЇ

Осова О.О. Організація навчально-пізнавальної діяльності студентів у вищих навчальних закладах освіти на Слобожанщині у другій половині ХІХ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, Харків, 2008.

У дисертації вперше подано цілісний аналіз проблеми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів Слобожанщини у другій половині ХІХ століття.

Установлено внесок вітчизняних педагогів досліджуваного періоду у розробку теоретичних засад указаної проблеми.

Розкрито своєрідність поглядів учених Слобожанщини досліджуваного періоду на сутність і складники організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, представлено конкретні інструктивні поради, що надавали викладачі з метою підвищення результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Виявлено й узагальнено досвід організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у вищих закладах освіти Слобожанщини у зазначений період, чіткість якого забезпечувалась урахуванням педагогами існуючих наробок у галузі дидактики й психології; застосуванням різноманітних форм і методів навчання, реалізацією керівної ролі викладача в процесі навчання, здійсненням систематичного контролю і стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів, використанням можливостей навчально-допоміжних установ.

Накреслено напрями розвитку ідеї організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у сучасних умовах.

Ключові слова: організація навчально-пізнавальної діяльності студентів, викладач, контроль, методи, форми навчання, стимулювання процесу учіння, вищі навчальні заклади Слобожанщини, теорія, практика, умови.

Осовая О.А. Организация учебно-познавательной деятельности студентов в высших учебных заведениях на Слобожанщине во второй половине XIX века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С.Сковороды, Харьков, 2008.

В диссертации исследовано и представлено в виде целостного ретроспективного анализа проблему организации учебно-познавательной деятельности студентов высших учебных заведений Слобожанщины второй половины XIX века.

Установлено, что организация учебно-познавательной деятельности студентов принадлежит к актуальной историко-педагогической проблеме.

В результате научного поиска обобщены взгляды выдающихся отечественных педагогов исследуемого периода (С.Гогоцкий, П.Каптерев, Н.Пирогов, П.Редкин, К.Ушинский, П.Юркевич и другие) на сущность организации учебно-познавательной деятельности студентов как «упорядочение» преподавателем внутренней деятельности студентов; как «результат объединения деятельности преподавателя и студента», направленной на овладение знаний репродуктивным и творческим способами»; как «педагогическое взаимодействие субъектов обучения, в течение которого педагог помогает и поддерживает своего воспитанника»; как «правильная, живая, плодотворная постановка учебной деятельности студентов»; как «планомерная, непосредственная совокупность действий преподавателя и студента, направленная на усвоение знаний».

В диссертации обобщены взгляды ученых, общественных деятелей, преподавателей высшей школы Слобожанщины второй половины XIX века (А.Архангельский, Д.Багалея, Ф.Буслаев, И.Нетушил, А.Рославский-Петровский, Н.Сумцов и другие) на сущность, значение организации учебно-познавательной деятельности студентов и условия ее эффективности.

Определен вклад педагогов, профессоров Харькова в развитие теоретических основ организации учебно-познавательной деятельности студентов: установление требований к преподавателю как организатору процесса обучения; поиск путей

повышения педагогического мастерства преподавателей; обоснование важности обучения на родном языке, как одного из наиболее важных условий эффективности организации учебно-познавательной деятельности; необходимость образования мощного учебно-методического и вспомогательного обеспечения; разработка системы мероприятий по его улучшению.

В диссертации выявлено особенность взглядов ученых Слобожанщины второй половины XIX века касательно исследуемой проблемы, которая заключалась в определении способов активизации учебно-познавательной деятельности студентов.

В результате научного поиска установлено, что эффективность организации учебно-познавательной деятельности студентов Слобожанщины второй половины XIX века (качество и система знаний, уровень сформированности практических умений и навыков, критичность мышления, умение самостоятельно овладевать знаниями и т.д.) обеспечивалась: высоким уровнем компетентности профессионально-педагогического состава (опытность, талант, осведомленность, благородство, образованность и т.д.), использованием разнообразных форм (чтение лекций, проведение практических занятий, семинаров, репетиций, экскурсий, экспедиций, научных кружков и т.д.) и методов (аналитических, синтетических, проблемных и т.д.) обучения.

Доказано, что обратная связь «преподаватель-студент» в системе организации учебно-познавательной деятельности студентов осуществлялось путем проведения систематического контроля знаний (предварительного, текущего, периодического, итогового).

Выявлено, что активизация учебно-познавательной деятельности студентов обуславливалась приемами активизации внимания, созданием положительного эмоционального фона в процессе обучения, а также широким применением моральных (награды, почетные отзывы, занесение фамилии на доску почета) и материальных (стипендий, освобождение от платы за обучение, денежных пособий, единоразовых премий, премий за лучшие научные работы, стажировки за границей за счет учебного заведения) стимулов.

Выяснено, что систематическому применению знаний на практике, обобщению пройденного материала, развитию учебно-интеллектуальных умений и навыков студентов (умений самостоятельно работать с литературой, проводить эксперимент, планировать научно-исследовательскую работу, умений самоанализа, самоконтроля и т.д.) способствовало наличие соответствующей учебно-методической базы высших учебных заведений (библиотек, клиник, лабораторий, обсерваторий и др.).

Доказано, что в практике высшей школы Слобожанщины второй половины XIX века использовались психологические основы организации учебно-познавательной деятельности студентов.

Исследовано дальнейшее развитие идеи организации учебно-познавательной деятельности в отечественной педагогической литературе.

В научный оборот введены малоизвестные архивные материалы, исторические факты, теоретические положения, связанные с организацией учебно-познавательной деятельности студентов.

Ключевые слова: организация учебно-познавательной деятельности студентов, преподаватель, контроль, методы, формы, стимулы, высшие учебные заведения Слобожанщины, теория, практика, условия.

Osova O.O. Students' learning-cognitive activity organization in institutions of higher education in Slobozhanschina in the second half of the XIX century. – Manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical science, speciality 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. - Kharkiv G.S.Skovoroda National Pedagogical University, Kharkiv, 2008.

This dissertation is the first complex research of the problem of students' learning-cognitive activity organization in institutions of higher education in Slobozhanschina in the second half of the XIX century.

In dissertational research was determined the contribution of native scientists of the period under discussion to the study of theoretical foundations of the problem.

Views originality of scholars, scientists of Slobozhanschina in the second half of the XIX century concerning the students' learning-cognitive activity organization's essence

and components was revealed, teachers' particular instructive pieces of advice for increase of students' learning-cognitive activity's results were presented.

The experience of learning-cognitive activity organization in institutions of higher education in Slobozhanschina in the second half of the XIX century was revealed and generalized. The accuracy of this process was provided with pedagogues' taking into consideration the existing runs in the field of didactics and psychology, using different educational forms and methods, organizing teacher's leading role in the educational process, providing systematical control and stimulation of students' learning-cognitive activity, using supplementary educational establishments' resources.

The directions of the development of the idea of students' learning-cognitive activity organization in modern conditions were outlined.

Key words: students' learning-cognitive activity organization, teacher, control, methods, educational forms, educational process' stimulation, institutions of higher education of Slobozhanschina, theory and practice, conditions.

Підписано до друку 21.08.2008 р. Формат 60Ч90 ¹/₁₆.

Папір офсетний. Надруковано на ризографі.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 0,9.

Наклад 100 прим. Зам № 30.